

ה"תחקיר המבצעי" ו"החקירה הפלילית"- הילכו שניים יחד...?

השנים האחרונות היו, לצערנו, רוויות באירועי טרור, חירום ואסונות במרחב הציבורי או במתחמים סגורים. אירועים אלו הצריכו את כוחות הביטחון והחירום, והנהלות הארגונים לתהליך של לימוד והפקת לקחים על מנת לשפר היערכותם ומוכנותם לעתיד כדי לפגוש את האירוע הבא ולסיימו בתוצאה טובה יותר. גם מערכי האבטחה והחירום האזרחיים, אלו המונחים ואלו שלא, חייבים בתהליך כזה. כל מנכ"ל ומנהל ביטחון וחירום בעל אחריות וגישה פרואקטיבית חייב ליזום תהליך כזה בגוף שתחת אחריותו.

הכלי המרכזי בתהליך הלמידה והפקת הלקחים הינו התחקיר המבצעי/מקצועי

חלק מן האירועים הנ"ל הובילו לפתיחתה של חקירה פלילית, בין אם כנגד מי שנחשד באחריות פלילית שגרמה לתוצאה או כדי לגלות את מבצעי העבירה/פיגוע.

במבט ראשוני נראות שתי הפעולות הנ"ל, התחקיר והחקירה הפלילית, כפעולות זהות או משלימות זו את זו. **האמנם?**

שני המושגים מוכרים למי שעוסק בעולם האבטחה החירום והביטחון אך סבורני כי כאנשי מקצוע בעולם זה שומה עלינו להכירם לעומק, לנתחם ולהבינם בהקשר למקצוע שלנו.

במסגרת הדיון, אציע תשובות לשאלות עיקריות ובהן:

1. מה מבדיל ומה משותף לשני מושגים אלו?
2. מהי תכליתו של כל הליך? והאם תלויים הם זה בזו?
3. איך מתבצעים שני הליכים אלו ומי משתתף בהם?
4. האם ניתן וראוי להתבסס בחקירה הפלילית על ממצאי תחקיר מבצעי?
5. האם קיימת זהות בין "אמת עובדתית" כפי שמשקפת מתחקיר מבצעי ל"אמת משפטית" כפי שמתבררת בחקירה הפלילית ובבית המשפט?

(גילוי נאות: כותב שורות אלו אינו משפטן)

הגדרות

ראשית דבר ראוי להציג את הפירוש המילולי ל-2 מושגים אלו, כפי שמופיעים במילונים ומקורות שונים:

תחקיר (ארגוני/מבצעי): "בדיקה של אירוע או תופעה שהארגון מעורב בהם, באופן המאפשר למידה, הפקת לקחים והסקת מסקנות... מבוסס על איסוף של פרטים ועובדות הקשורים לנושא הנחקר, מתבצע באופן יזום, ומסקנותיו נועדו להצגת מצב קיים בפני אנשים אחרים... התחקיר אינו מיועד למצוא אשמים אלא לחשוף את העובדות, לשפר ולייעל".¹

"תחקיר מבצע הינו בירור פרטי הביצוע של פעילות מבצעית מסוימת אל מול יעדיה, לשם קביעת ממצאים, הסקת מסקנות והפקת לקחים".²

חקירה (פלילית/משטרתית): "תהליך בירור וקביעת עובדות, גביית עדויות ואיסוף ראיות שנועד להשיג יעד מיעדי המשטרה (גילוי עבירות ומבצעהן)".³

"חקירה פלילית היא תחום במדע שימושי שכרוך במחקר של עובדות, המשמשות לזיהוי ואיתור ולהוכחת אשמתו של חשוד בפלילים".⁴

המשותף והמבדיל

מתוך ההגדרות לעיל ניתן ללמוד כי מקורם הדקדוקי של שני המושגים הוא בשורש ח.ק.ר ושניהם מבוססים על איסוף ובדיקת עובדות ופרטים הנוגעים לאירוע שהתרחש. ההבדל המהותי בין 2 המושגים הינו בתכלית אותה נועדו לשרת: בעוד התחקיר נועד לצרכי שיפור וייעול ארגוניים ולמעשה מהווה כלי למידה, הרי החקירה הפלילית נועדה לגלות עבירות פליליות ומבצעהן ולהוכיח אשמתם בבית המשפט בהתאם לסדרי הדין הפלילי ודיני הראיות הנהוגים.

המרכיב העיקרי בתחקיר הינו למידה מניסיון העבר (הקרוב/הרחוק) והוא מסתיים בהפקת לקחים שביטויים הוא: פיתוח ידע, הבנה ויכולות חדשות.

בחקירה, לעומת זאת, אין צורך בניסיון העבר (אלא אם מדובר בשרשרת עבירות בעלות מאפיינים דומים) כדי לבסס חשד/אשמה בשל מעשה פלילי.

האם קיימים תלות ויחסי גומלין? האם ראוי להשתמש בממצאים/אמירות מתוך תחקיר בחקירה פלילית?

המענה לשאלת התלות בין שני התהליכים מותנה בזהות הארגון בו מתבצע התחקיר (לצורך מאמר זה נשתמש בתחקיר מסוג התחקיר המבצעי המתבצע בארגוני ביטחון לרבות מ"י). תנאי עקרוני להצלחת התחקיר הוא הנכונות לפתיחות וביקורת עצמית של המשתתפים בו כפרטים וכארגון. מאידך, הודאה באחריות למְשָׁגָה עלולה להוות אמירה מפלילה בדין הפלילי וכאן בדיוק טמון "המוקש" העיקרי לקיומו של התחקיר המבצעי ואיכותו.

¹ מתוך אתר "מילוג" - המילון העברי החופשי ברשת (בקיצורים המתבקשים)

² מידעון ביה"ס למשפט צבאי (הפרקליטות הצבאית) "ההיבטים המשפטיים בעריכת תחקיר מבצעי" - רס"ן אירנה פיין, ספטמבר 2006

³ ויקיפדיה

⁴ מתוך אתר "מילוג" - המילון העברי החופשי ברשת

בצה"ל ובשב"כ, על דברים הנאמרים ונכתבים בהליכי התחקיר המבצעי המתבצעים בהם או בשל פעולותיהם, חל חסיון מפני העמדה לדין פלילי (אי הפללה עצמית), וחל איסור להשתמש בדברים שנאמרו במסגרת התחקיר ובמצאיו במסגרת הליך פלילי נגד אחד ממשתתפי התחקיר, למעט בנסיבות מיוחדות לגביהן מוסמכים להחליט הפרקליט הצבאי הראשי⁵ וראש שירות הביטחון הכללי⁶. כלומר: בצה"ל ובשב"כ קיים, לפחות מבחינה משפטית, נתק בין שני ההליכים. לא מצאתי בחוק השיפוט הצבאי כל מניעה לזמן לחקירה פלילית, כחשוד או כעד או לעדות בבימ"ש, מי ממשתתפי התחקיר המבצעי גם אם דברים שאמרו בתחקיר לא נמסרו לגוף החוקר.

במשטרת ישראל התמונה שונה. ב"פקודת המשטרה (נוסח חדש), התשל"א-1971" אין כל התייחסות לנושא מעמדו של התחקיר המבצעי והנאמר בו מול החקירה הפלילית. ואכן, לדוגמה, אירועי אוקטובר 2000 "גאות ושפל" שהיוו רעידת אדמה במ"י, נחקרו רק במסגרת "וועדת אור" (שהייתה וועדת חקירה ממלכתית עם סמכויות פליליות) ולא במסגרת תחקיר מבצעי ארגוני כולל וכל הלקחים המבצעיים, הארגוניים והלוגיסטיים שהופקו היו על בסיס ממצאי הוועדה בלבד. זאת בגלל שפעולת תחקיר שאינה מתואמת עם חקירה פלילית או וועדת חקירה רשמית, באותו עניין, עלולה להיחשב כעבירת "שיבוש חקירה/ מהלכי משפט" וכן החשש של המעורבים, מפני הפללה עצמית עקב דברים שייאמרו בתחקיר. במסגרת דו"ח הוועדה נמתחה ביקורת על תרבות התחקיר במשטרת ישראל, אך באורח מוזר ביקורת זו נמתחה, תוך שהוועדה היתה מודעת להיעדר החיסיון הפלילי על דברים וממצאים שעולים בתחקיר במ"י ואף שהיא המליצה לבחון הנהגת הסדר כזה גם במ"י.⁷

בסעיף 77. "לחוק המשטרה (דין משמעתי, בירור קבילות שוטרים והוראות שונות), התשס"ו-2005" קיים הסדר חיסיון בסמכות השר לבט"פ, לגבי עניינים העלולים לפגוע בשלומם של אדם/ציבור או בדרכי פעולתה של המשטרה. אולם הסדר זה מתייחס לדין משמעתי ולא פלילי.

יוצא אפוא כי בצה"ל ובשב"כ (וגם בגופים המונחים על ידם) יש ניתוק בין תהליך התחקיר המבצעי להליך החקירה הפלילית, למעט באותן עבירות של העלמת פריטים חשובים בתחקיר עצמו או מסירת ידיעה כוזבת. במ"י אין ניתוק שכזה ועובדה זו עלולה להוות מכשול בפני התפתחות תרבות ארגונית של תחקור ולמידה.

איך מתבצעים 2 הליכים אלו?

נציין בקצרה את סדר הפעולות והנוטלים בהם חלק:

התחקיר: מתבצע באופן יזום ובצמוד לאחר קרות אירוע המחייב תחקיר, משתתפים בו כל מי שנטל חלק באירוע על כל שלביו, רצוי שחלק מהתחקיר יתקיים בזירת האירוע או חלקה ככל שניתן, תוך שימוש בכל עזר ויזואלי/אודיאלי קיים שהנציח את האירוע או חלקים ממנו. התהליך הקלאסי⁸ של התחקיר מתפתח מ"עובדות" ל"ממצאים" מהם ל"מסקנות" (התשובות לשאלות ה"למה") ומהם ל"לקחים" ו"משימות" (מה צריך לעשות כדי לשפר ליקויים או לשכפל חוזקות). העיקרון המוביל בתחקיר הוא שכל משתתף למעשה מתחקר את עצמו ואת חלקו אך גם את עמיתיו ומפקדיו ולכן נהוג לכנות כל משתתף בתואר "מתחקר". תפקידו של מנהל התחקיר הוא להכליל את העובדות, הממצאים והלקחים באופן שישרת את הארגון ומטרותיו. למרות שמטרת התחקיר אינה מציאת

⁵ סעיף 539א. לחוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955

⁶ סעיף 17 לחוק שירות הביטחון הכללי, התשס"ב-2002

⁷ דו"ח "וועדת אור" (ספטמבר 2003), שער שישי: סיכום ומסקנות, סעיף 27.

⁸ קיימת מתודולוגיה נוספת הנקראת AAR (After Action Review) שפותחה ע"י חיל הים האמריקאי. מבוססת על תהליך ובו 4 שאלות: מה ציפיתם שיקרה, מה קרה בפועל, למה יש פערים, מה מומלץ לעשות בעקבות זאת.

אשמים פרטניים, אין מנוס לעיתים מלנקוט צעדים פיקודיים/מנהליים כלפי מי ממשלתפי התחקיר שאצלו התגלה ליקוי תפקודי מהותי באירוע המתוחקר. צעדים אלו מצויים בטווח שבין פעולות הדרכה ואימון מתאימים וכלה בהרחקה מהתפקיד בו שימש, בין אם באופן זמני או קבוע והכל בהתאם למהות הליקוי וחומרתו המבצעית/ארגונית והיכולת להטמיע השיפור האישי אצל האדם הנוגע. צעדים אלו אינם תלויים/קשורים להליך פלילי, אם נפתח, בקשר לאירוע נשוא התחקיר.

התחקיר מסתיים, בד"כ בתוך לו"ז קצר שלעיתים מוכתב ע"י הדרג הפוקד, לאחר שכל המעורבים השמיעו דבריהם ונבחנו גם ממצאים נוספים מאמצעים טכנולוגיים (מצלמות, מע' הקלטה וכו'), סוכמו מסקנות ולקחים ליישום.

החקירה הפלילית: מתבצעת בעקבות גילוי חשד לעבירה פלילית אך לא בהכרח בצמוד לביצוע המעשה עצמו, שכן לא תמיד מתגלה החשד מייד לאחר המעשה. ניהול החקירה מתבצע עפ"י חוקי המדינה ותקנות/נהלי המשטרה. פעולת חקירה שנעשית שלא עפ"י אלו עלולה להביא להענשת החוקרים ולהכשלת החקירה (ראיות ועדויות לא תתקבלנה מפאת אי חוקיותן). משתתפים בחקירה: ראשית כל החוקרים, בנוסף עדים וחשודים ככל שישנם ועולים במהלך החקירה. נאספים ממצאים מסוגים שונים היכולים לסייע באיתור חשודים/ים בביצוע ולשמש אח"כ כראיות להוכחת אשמה פלילית. בד"כ יעדיפו החוקרים לחקור עדים וחשודים בנפרד ובמקביל, לרבות מעצרים, כדי למנוע תיאום עדויות.

אין לחקירה לו"ז מוכתב מראש (למרות קיומו של לחץ פיקודי לעיתים) וההתקדמות בה מותנית בגילויין של ראיות ועדויות. החקירה מסתיימת באחת מהסיבות הבאות:

- חוסר ראיות להעמדה לדין
- חוסר אשמה פלילית במעשה ונסיבותיו
- עבריו לא נודע
- חוסר עניין לציבור
- מות החשוד
- התגבשות ראיות להגשת כתב אישום.

בכל אחת מהעילות הנ"ל יש גורם מוסמך עפ"י חוק להחליט. גם אם חקירה הסתיימה/הופסקה בלא הגשת כתב אישום, יכולה היא להיפתח מחדש אם מתגלות עדויות/ראיות חדשות המצדיקות זאת.

"אמת עובדתית" מול "אמת משפטית" - מהי באמת "האמת"?

כולנו מכירים את אפקט "הרשומון" המלווה כמעט כל אירוע, ועיקרו: באותו אירוע השתתפו/נכחו מס' אנשים, וכמספר האנשים כך מספר הגרסאות השונות בצורה כזו או אחרת. לעיתים נובע הדבר משונות אובייקטיבית של זווית הראייה, אך לעיתים נובע הדבר מהשפעות סובייקטיביות שונות.

לפיכך, נדרש מנגנון קביעת "האמת" בשני התהליכים הנדונים. בתחקיר המבצעי- זוהי "האמת העובדתית". בחקירה הפלילית- זוהי "האמת המשפטית". לכן ראויה השאלה האם מדובר בשתי "אמיתות" זהות? ננסה לבאר את שני המושגים גם בהקשר של תכליתם של שני התהליכים בהם אנו דנים.

בעיקרון, "האמת העובדתית" עוסקת בעובדות כפי שהתרחשו במציאות ההיסטורית ועל ציר הזמן, וזאת על בסיס עדויות אנשים, תצלומים סרטים הקלטות, יומנים למיניהם וכו' תוך ניסיון לתאר אותם בנוסח אובייקטיבי "יבש" ונטול ערכיות מסוג כלשהו. זו אמת המתאימה לתכליתו של התחקיר המבצעי שנועד בעיקר ללמידה והשתפרות. "האמת המשפטית" מתבססת אף היא על עובדות אירוע, אולם בוחנת אותן באמצעות דיני הראיות והעונשין בשאלה האם נחצה בהן רף פלילי המהווה עבירה לפי החוק. כלומר גם אם אין מחלוקת על עצם קרות אירוע ונסיבותיו, אין בכך בלבד כדי להבטיח כי הוא ייחשב כ"אמת משפטית" הנדרשת לצורך הרשעה בפלילים.

בקצרה ניתן לסכם כי "אמת עובדתית" היא מה קרה במציאות ו"אמת משפטית" היא מה ניתן להוכיח בבית המשפט.

אם ניקח לדוגמה את אירוע אלמור אזריה, החייל בתקרית בחברון, מ-24.3.16: העובדה שהתחקיר המבצעי ("אמת עובדתית") קבע כי פעל שלא בהתאם לפקודות לא היה בה כשלעצמה כדי לקבוע את ה"אמת המשפטית" הנדרשת להרשעה פלילית בעבירה שיוחסה לו. לשם כך נדרש ההליך המשפטי.

סיכום

- שני התהליכים בהם דנתי, מקורם הדקדוקי העברי זהה ושניהם עוסקים בבירור עובדות אירוע ובניסיון להגיע לאמת ברורה
- אבל, תכליתו של כל אחד מהם שונה ומהן נובעים גם ההבדלים באופן הביצוע, המשתתפים, מהות האמת הנדרשת, לר"ז וסיום כל תהליך
- בשני התהליכים נדרשת ומחויבת אמירת האמת בפני הגורם המברר. אך בעוד שבתחקיר התנהגות זו מוגנת (לפחות בחלק מהארגונים) בחסינות פלילית שמאפשרת פתיחות מירבית, הרי שבחקירה הפלילית, שתכליתה מציאת עבריינין והרשעתו, מאפשר החוק את הזכות לאי הפללה עצמית כחלק מזכויות החשוד.
- יחד עם זאת אסור לאפשר שתחקירים מבצעיים ישמשו "קרנות המזבח" למעשים פליליים חמורים. עם כל הכבוד לצורך הארגוני בלמידה איכותית מאירועי עבר, חייב להיות רף ערכי, מוסרי וחוקי שאותו אסור לחצות.

שמוליק ברק

סני"ץ בדימוס

חבר הנהלת הפורום לביטחון ואבטחה בישראל

שילבים עקרוניים בתחקיר מקצועי

